

Порядок укладення

та особливості припинення договору банківського рахунка

О. О. Калашникова

аспірантка, Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Стаття присвячена дослідженню порядку укладення та виявлення особливостей припинення договору банківського рахунка. Досліджуються наукові погляди щодо порядку укладання договору банківського рахунка. Аналізуються норми законодавства на поставлене питання. Розглядаються особливості та виявляються проблеми припинення договору банківського рахунка.

Ключові слова: договір, банківський рахунок, укладення договору, закриття рахунка.

Договір банківського рахунка, як і будь-який інший цивільно-правовий договір, є правовою формою, у яку втілюються узгоджені волевиявлення сторін. Процес узгодження волевиявлення сторін – це порядок укладення договору, що встановлюється нормами чинного законодавства України. Проте припинення договору банківського рахунка має ряд особливостей, які в ситуації, що наразі склалась в Україні, на законодавчому рів-

ні не врегульовані та потребують подальшого дослідження.

Зазначену тему вивчало багато фахівців в галузі юридичної науки, проте особливу увагу приділяли такі вітчизняні вчені-цивілісти, як І. Безклубий, Л. Єфімова, О. Кальгіна, А. Курбатов, С. Сарбаш, А. Шерстобітов та ін.

В юридичній літературі існують суперечності щодо співвідношення укладення договору банківського рахунка та відкриття банківського рахунка. Тому метою

нашої статті є дослідження наукових поглядів щодо порядку укладання договору банківського рахунка і виявлення особливостей припинення відносин за таким договором.

Перш ніж перейти до визначення особливостей укладення та припинення договору банківського рахунка, слід відмітити особливості та відмінності цивільно-правових договорів.

Кожен вид цивільного договору відрізняється один від одного за такими характеристиками, як предмет (об'єкт), суб'єкт та зміст правовідносин. Предмет (об'єкт) договору – це те, з приводу чого сторони вступають у взаємовідносини. Предметом може бути як дія, так і річ. І саме предмет є однією із основних ознак для класифікації договорів. В нашому випадку предметом договору банківського рахунка виступає безпосередньо банківський рахунок. Банківський рахунок покликаний для зберігання та розпорядження грошовими коштами на ньому.

Суб'єктом договору є сторони, які вступають у взаємовідносини між собою. За договором банківського рахунка, однією зі сторін, в обов'язковому випадку, буде виступати банківська або інша фінансова установа, яка наділена правом відкривати іншому суб'єкту рахунки, з метою збереження та розпорядження власними коштами.

Зміст правовідносин становлять права та обов'язки сторін за договором, які відрізняються залежно від договору. За договором банківського рахунка, сторони, укладаючи цей договір, набувають взаємних прав та обов'язків стосовно одна до одної. Проте укладення та припинення досліджуваного договору має свої особливості, яким і присвячена ця стаття.

Терміни «укладення договору банківського рахунка» і «відкриття банківського рахунка» взаємозамінюючі, що призводить до ототожнення цих банківських

операцій. Проте укладення договору та відкриття рахунка – це послідовні стадії правовідносин між сторонами договору.

Відкриття рахунку є наслідком укладення договору банківського рахунка, іншими словами, банківський рахунок відкривається тільки на підставі укладеного договору. Укладення договору банківського рахунка – це угода, спрямована на встановлення прав та обов'язків у сфері розрахунково-касового обслуговування, а відкриття рахунку є односторонньою дією фінансової установи щодо виконання умов договору.

Така дія полягає в наданні особі, яка уклала договір банківського рахунка, цифрового коду, що виражає реальне існування банківського рахунка, за яким здійснюється облік відносин власника рахунка та банку на виконання договору банківського рахунка.

У зв'язку з цим варто погодитись з А. Я. Курбатовим, який вважає, що під банківським рахунком слід розуміти оформлений на певну особу (власника рахунка) документ, в якому відображаються дані про зараховані на нього грошові кошти і здійснені з цих коштів платежі [5].

Згідно з вимогами частини 1 статті 1067 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) при укладанні договору банківського рахунка клієнту відкривається рахунок на умовах, погоджених сторонами [9].

За своєю суттю цей договір розглядається законом як публічний договір (ст. 633 ЦК України), оскільки банк в якості комерційної організації зобов'язаний укладати договори банківського рахунка на оголошених ним самим умовах з будь-яким клієнтом, що звернувся до нього, і не вправі відмовити у відкритті рахунка, вчинення відповідних операцій за яким передбачено законом, установчими документами банку та наданою йому

ліцензією, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами (абз. 2 ч. 2 ст. 1067 ЦК України).

Правова природа оголошених умов дозволяє стверджувати, що договір банківського рахунка, який укладається на оголошених умовах, тобто шляхом приєднання до них, є договір приєднання. Договором приєднання вважається договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому (ст. 634 ЦК України).

На практиці постає питання щодо порядку укладання договору банківського рахунка, який може бути укладений у формі акцептованої заяви клієнта або у вигляді договору, що містить конкретні умови.

У першому випадку договір банківського рахунка має відсильний характер до оголошених умов, тобто до правил, які виражені у формулярах банку. Фактично, уклавши договір банківського рахунка шляхом підписання заяви, клієнти банку погоджуються з оголошеними умовами. Для клієнта банку оголошені умови є змістом прав і обов'язків, на яких він уклав такий договір.

Акцептована банками заява клієнта свідчить, що між сторонами досягнуто згоди з усіх істотних умов договору і що заявник приєднується до оголошених умов. При цьому змістом договору будуть оголошені умови, а не правила, встановлені чинним законодавством України. Останні застосовуються тільки в разі, коли відсутнє регулювання відносин оголошеними умовами, але ніяк не замість них.

У другому випадку в договорі банківського рахунка повинні зазначатись усі оголошені умови щодо цього виду договору.

В обох випадках договір банківського рахунка, укладений у вигляді договору, оформленого в письмовій формі із викладом всіх умов, або у вигляді акцептованої заяви, укладається на оголошених умовах, якщо про інше сторони письмово не домовилися.

Л. Єфімова слушно наголошує на можливості укладення договору банківського рахунка двома шляхами: шляхом складання та підписання договору у вигляді єдиного документа і без такого. Відсутність договору банківського рахунка у вигляді єдиного документа, підписаного сторонами, на її думку, не означає відсутності договірних відносин. Подання клієнтом заяви про відкриття рахунку є офертою, а дозвільний напис керівника банку – акцептом [2]. Аналогічного підходу притримуються деякі інші автори. Наприклад, А. Шерстобітов стверджує, що договір банківського рахунка укладається шляхом обміну документами [10]. Варто погодитись з цією позицією, відповідно до якої заява з доданими відповідно документами є офертою (пропозиція укласти договір банківського рахунка), а дозвільний напис про відкриття рахунку – надана виконавчим органом банку, є згодою на пропозицію укласти договір (акцепт).

Укладення договору банківського рахунка і подальше відкриття рахунку відповідного виду відбувається за банківськими правилами, визначеними в Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах № 492 від 12.11.2003 р., затвердженою Постановою правління Національного банку України (далі – Інструкція № 492) [6].

Інструкція №492 деталізує правовідносини, що виникають під час відкриття банками, їх відокремленими підрозділами, які здійснюють банківську діяльність від імені банку, та філіями іно-

земних банків в Україні поточних і вкладних (депозитних) рахунків у національній та іноземних валютах суб'єктам господарювання, фізичним особам, іноземним представництвам, нерезидентам-інвесторам, ініціативній групі з проведення всеукраїнського референдуму.

Відповідно до Інструкції № 492 встановлюється обов'язок банку повідомляти відповідний орган державної податкової служби про відкриття або закриття поточного/вкладного (депозитного) рахунка такого клієнта.

Порядок розірвання договору банківського рахунка регулюється ст. 1075 ЦК України, яка передбачає випадки його розірвання. Зазначена норма є спеціальною, оскільки передбачає певні особливості припинення зобов'язання, а вже розірвання договору є припинення його дії.

Крім загальної підстави припинення зобов'язання, зокрема, розірвання договору за угодою сторін, ст.1075 ЦК України передбачає спеціальні підстави, а саме:

1) одностороння відмова від зобов'язання зі сторони клієнта;

2) одностороння відмова від зобов'язання зі сторони банку. Останній може відмовитись від договору та закрити рахунок у разі відсутності операцій за рахунком клієнта протягом трьох років підряд та відсутності залишку грошових коштів на цьому рахунку;

3) право банку вимагати розірвання договору банківського рахунка при наявності відповідних юридичних фактів – підстав розірвання договору:

а) якщо сума грошових коштів є меншою від мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором, та якщо така сума не буде відновлена протягом місяця від дня попередження банком про це;

б) у разі відсутності операцій за цим рахунком протягом року, якщо інше не встановлено договором;

в) в інших випадках, встановлених договором або законом.

Зміст спеціальних підстав (пп. 1-2) полягає в односторонньому розірванні (право на розірвання договору), при якому не вимагається згода іншої сторони, тобто право однієї сторони розірвати договір в односторонньому порядку не ставиться в залежність від факту його порушення іншою стороною, а п. 3 передбачає право вимагати розірвання договору в судовому порядку при відсутності згоди іншої сторони на його розірвання.

У зв'язку з цим Н. Процьків робить висновок, що розірвання договору в односторонньому порядку, яке реалізується в формі односторонньої відмови від виконання договору, є винятком по відношенню до судового порядку розірвання. Воно можливе тільки у випадках, спеціально передбачених законодавством України або угодою сторін [8].

Інше регулювання здійснюється, зокрема, в Республіці Білорусь. Так, Банківський кодекс Республіки Білорусь передбачає, що банк або небанківська кредитно-фінансова організація має право припинити зобов'язання за договором розрахункового банківського рахунка при відсутності грошових коштів на цьому рахунку протягом трьох місяців та з дня останнього списання з нього грошових коштів, а також в інших випадках, передбачених законодавством Республіки Білорусь (ст. 206) [1].

Проте, на нашу думку, встановлення трьохмісячного терміну, після якого банк має право припинити зобов'язання за договором банківського рахунка, є досить жорсткими умовами, що встановлені в законодавстві цієї країни. Тут відсутня будь-яка необхідність встановлювати зазначений строк. На практиці необхідно враховувати певну свободу суб'єктів цивільних відносин та надання їм права вибору. Проте, з іншого боку, встановлення

невиправдано великого терміну для односторонньої відмови банком також є недоцільним. Так, відповідно до ч. 4 ст.1075 ЦК України банк може відмовитися від договору банківського рахунка та закрити рахунок клієнта у разі відсутності операцій за рахунком клієнта протягом трьох років підряд та відсутності залишків грошових коштів на цьому рахунку.

На теперішній час склалась така ситуація, що в більшості комерційних банків відкрито досить велику кількість банківських рахунків, по яких не проводяться відповідні операції та відсутні будь-які грошові кошти на їхньому рахунку. Наприклад, якщо потрібно здійснити розрахунок з юридичною особою за будь-які послуги, то простіше відкрити власний банківський рахунок, зарахувати на нього гроші та перерахувати на рахунок контрагента, якщо ж перерахувати гроші без відкриття банківського рахунка, то необхідно сплатити певний процент від суми переказу. У зазначеному випадку банківський рахунок стає одноразовим інструментом для виконання функції переказу. Відповідно, в банківських установах накопичується певна кількість таких неживаних банківських рахунків, змушуючи їх вести облік та направляти звітність за такими рахунками в Національний банк України, що є наслідком збільшення необґрунтованого додаткового навантаження.

У банківській практиці досить часто зустрічаються випадки, за яких на банківському рахунку залишаються досить незначні суми, або спостерігається відсутність операцій протягом трьох років підряд, і, навіть при залишку, наприклад, в сумі 50 коп., банк не має права закрити рахунок та зобов'язаний обслуговувати його.

Слід зазначити, що законодавство не обмежує кількості поточних рахунків, які може відкривати клієнт. Тобто останній має право укладати будь-яку кіль-

кість договорів банківського рахунка, але є і винятки. Наприклад, лише один поточний рахунок може бути відкритий за кожним договором про спільну діяльність або один рахунок виборчого фонду та для статутного капіталу.

У зазначених ситуаціях, на нашу думку, в нормативно-правовому порядку було б доцільно надати право банку на односторонню відмову від договору банківського рахунка при наявності мінімальної суми на такому рахунку або при відсутності операцій протягом року.

Враховуючи, що ніхто не може бути позбавлений права власності інакше, ніж за рішенням суду, вважаємо, варто було б запровадити норму до банківських правил, відповідно до якої кошти з таких рахунків перераховувались на спеціальний рахунок, з якого можуть бути отримані в будь-який час.

Л. Єфімова, на основі законодавства Російської Федерації, розглядала можливість розірвання договору банківського рахунка і, відповідно, закриття рахунків на інших підставах, ніж передбачено нормами Цивільного кодексу Російської Федерації (далі – ЦК РФ), які є схожими на норми ст. 1075 ЦК України. Зазначений автор вказує, що договір банківського рахунка може припинитися на загальних підставах припинення зобов'язань, передбаченим у гл. 26 ЦК РФ (гл. 50 ЦК України), за угодою сторін, а також у зв'язку із закінченням строку його дії [2]. За загальним правилом, строк не є істотною умовою договору цього типу. Однак, по-перше, він може стати таким з волі сторін, які включили його в текст договору. По-друге, він може бути передбачений у нормативних актах.

Неоднозначно трактується питання про можливість закриття банківського рахунка, на якому перебувають заарештовані грошові кошти, за заявою клієнта. Так, наприклад, Ф. Пізатулін вважає, що арешт

коштів на рахунку перешкоджає його закриттю, оскільки при арешті коштів банк, фактично, виконує функції зберігача арештованого майна, несе відповідальність лише за збереження цих коштів платника податків, які в подальшому можуть бути перераховані банком на вимогу уповноваженого державного органу. При цьому, автор вважає, що не є обов'язковим наявність в банку рахунка платника податків, на якому повинні враховуватися ці кошти. Іншої точки зору дотримується Л. Мітяшова, яка вважає, що при розірванні договору банківського рахунка, на якому є арештовані грошові кошти, банк зобов'язаний повернути виконавчий лист, що містить вимогу про накладення арешту на грошові кошти, особі, що його направила, з відміткою про причини неможливості його подальшого виконання [4].

О. Кальгіна, досліджуючи питання правового режиму банківського рахунка, приєднується до позиції С. Карчевського і А. Петросяна. На думку вчених, кредитна організація може закрити рахунок на підставі заяви клієнта, а заарештовані грошові кошти клієнта виводяться кредитною організацією на її внутрішній рахунок, і до прийняття уповноваженим органом відповідного рішення (зняття арешту, перерахування на депозитний рахунок судового пристава-виконавця тощо) режим арешту на ці кошти зберігається [4].

На практиці в ситуаціях, коли на рахунок накладено арешт, проте операції за цим рахунком не здійснювались протягом трьох років підряд та на цих рахунках немає залишку коштів, банк може в односторонньому порядку закрити поточні рахунки юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Враховуючи, що відповідно до п. 20.1 Інструкції №492 банк може відмовитися від договору банківського рахунка та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахун-

ком не здійснюються протягом трьох років підряд і на цьому рахунку немає залишку коштів.

Відповідно до пункту 10.10 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 22 (далі – Інструкція №22), у разі закриття рахунка за ініціативою клієнта, у випадках реорганізації чи ліквідації юридичних осіб або з ініціативи банку, арешт, накладений на кошти, не припиняється і документ про їх арешт продовжує обліковуватися за відповідним позабалансовим рахунком [7]. А тому банк має право в односторонньому порядку закрити такий поточний рахунок з підстав, зазначених в п. 20.1 Інструкції №492 та з дотриманням вимог, передбачених п. 10.10 Інструкції №22.

Коли наявний залишок коштів на рахунку клієнта, в чинному законодавстві України відсутня однозначна норма, за якою банк має право в односторонньому порядку закрити поточний рахунок, по якому не здійснюються операції, але на рахунку наявний залишок коштів.

Варто зазначити, що Інструкцією №492 передбачена можливість закриття рахунків на підставах, передбачених договором між банком і клієнтом. Тобто банк може в односторонньому порядку закрити рахунок клієнта в разі, якщо договором буде передбачена така можливість у випадку відсутності операцій по такому рахунку протягом визначеного строку та наявності на такому рахунку залишку коштів, незважаючи на наявність або відсутність арешту коштів на такому рахунку.

В разі закриття таких рахунків з ініціативи банку із зазначених вище підстав арешт, накладений на кошти, не припиняється і документ про їх арешт продов-

жує обліковуватися за відповідним позабалансовим рахунком (відповідно до п. 10.10 Інструкції №22).

На сьогодні особливої уваги заслуговує питання закриття рахунка та розірвання договору банківського рахунка, який був відкритий у банку, в якому була запроваджена дія тимчасової адміністрації та розпочата його ліквідація. Відповідно до ч. 1 ст. 1075 ЦК України договір банківського рахунка розривається за заявою клієнта у будь-який час. Згідно зі ст. 525 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом. Згідно зі ст. 629 ЦК України договір є обов'язковим для виконання сторонами.

Частиною 3 статті 1075 ЦК України визначено, що залишок грошових коштів на рахунку видається клієнтові або за його вказівкою перераховується на інший рахунок в строки і в порядку, встановлені банківськими правилами.

Згідно з пунктом 20 Інструкції № 492 закриття поточного рахунка з одночасним розірванням договору банківського вкладу за бажанням клієнта здійснюється на підставі його заяви за умови здійснення завершальних операцій за рахунком та виплати (перерахування) коштів клієнту.

Відповідно до підпункту 20.6 пункту 20 Інструкції № 492 банк за наявності коштів на поточному рахунку, який закривається на підставі заяви клієнта, здійснює завершальні операції за рахунком (з виконання платіжних вимог на примусове списання (стягнення) коштів, виплати коштів готівкою, перерахування залишку коштів згідно з дорученням клієнта тощо).

Датою закриття поточного рахунка вважається наступний після проведення останньої операції за цим рахунком день. Якщо на поточному рахунку власника немає залишку коштів, а заява подана в операційний час банку, то датою закриття

поточного рахунка є день отримання банком цієї заяви.

Таким чином, закриття рахунка та видача клієнтові залишку грошових коштів є однією нероздільною операцією. Тобто рахунок клієнта не може бути закритий без видачі (перерахування) відповідного залишку. Тому і договір банківського рахунка не може бути припиненим. Однак, у відповідності з вимогами Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI (далі – Закон № 4452) під час дії тимчасової адміністрації платежі з рахунків, відкритих в банку, не здійснюються [3]. Адаже банк не може ані видати кошти з рахунка, ані здійснити їх переказ, тому і не може закрити банківський рахунок клієнта, а отже, достроково припинити дію договору банківського рахунка також не може.

Однак на практиці суди роз'єднують ці банківські операції та задовольняють вимоги клієнтів банку, тим самим порушують вимоги Закону № 4452, який визначає чітку послідовність задоволення вимог кредиторів банку.

На основі аналізу джерел та чинного законодавства України з досліджуваного питання необхідно зазначити, що укладення та розірвання договору банківського рахунка має свої особливості. Проте більш невизначеним, з практичної точки зору, залишається питання припинення відносин за договором банківського рахунка в банках, в яких діє тимчасова адміністрація або запроваджена ліквідація. Закриття рахунка та видача клієнтові залишку грошових коштів, як зазначалось вище, є однією нероздільною операцією. Оскільки на банки під час дії тимчасової адміністрації та процедури його ліквідації накладений мораторій на вчинення розрахунково-касових операцій по рахунках, в такому випадку клієнти банку обмежені в своєму праві на припинення дії договору банківського рахунка.

Список використаної літератури

1. Банківський кодекс Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?rn=hk0000441
2. Ефимова А. Г. Банковское право. – М., 1994.
3. Закон України «Про системи гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI.
4. Кальгина А. А. Правовой режим банковского счета : дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. – Московская государственная юридическая академия, 2006.
5. Курбатов А. Я. Банковское право России : учеб. для вузов. 2-е изд. – М. : Юрайт, 2011.
6. Постанова Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах».
7. Постанова Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22 «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті».
8. Процьків Н. М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03 / Н. М. Процьків ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV.
10. Шерстобитов А. Е. Гражданское право. Т. II. Полут. 2 / Отв. ред. Е. А. Суханов. – М., 2000.

Стаття надійшла до редакції: 6.05.2015.

The procedure for concluding and termination of the contract especially bank account

O. O. Kalashnikova

The article is devoted to the study of the order of detention and identify the characteristics of the termination of the contract of bank account. The article examines the scientific views on the procedure to conclude the agreement of the bank account. Analyzes the legal provisions on this question. The peculiarities and problems of termination of the contract is the bank account.

Keywords: contract, bank account, the conclusion of the contract, account closure.

Received: 6.05.2015.

Порядок заключения и особенности прекращения договора банковского счета

O. A. Kalashnikova

Статья посвящена исследованию порядка заключения и выявления особенностей прекращения договора банковского счета. Исследуются научные взгляды относительно порядка заключения договора банковского счета. Анализируются нормы законодательства на поставленный вопрос. Рассматриваются особенности и выявляются проблемы прекращения договора банковского счета.

Ключевые слова: договор, банковский счет, заключение договора, закрытие счета.

Получено: 6.05.2015.